

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Vergilius is dood, lang leve zijn Appendix

Soerink, J.

Citation

Soerink, J. (2022). Vergilius is dood, lang leve zijn Appendix. *Lampas. Tijdschrift Voor Classici*, 55(4), 385-403.

doi:10.5117/LAM2022.4.004.SOER

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3570984>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Vergilius is dood, lang leve zijn *Appendix*!

Jörn Soerink
Universiteit Leiden
j.soerink@hum.leidenuniv.nl

Abstract

The *Appendix Vergiliana* is a heterogeneous collection of pseudo-Vergilian poems, consisting in part of primary *pseudepigrapha*, i.e. poems that self-consciously create the illusion of Vergilian authorship (especially *Culex* and *Catalepton*). For centuries, scholarship on these poems has been dominated by the question of authenticity. In the wake of New Criticism, Barthes' 'The Death of the Author' (1967) and Foucault's 'What is an Author?' (1969), however, classical scholars have grown to understand and appreciate how these poems – regardless of who actually wrote them – produce their 'Vergil', supplementing the master poet's oeuvre, inserting themselves in his poetic biography, and casting him in the role of *Homerus Romanus*.

Keywords: Vergil, *Appendix Vergiliana*, authorship, Foucault, author function, biofiction

1 Inleiding

Toen Vergilius in 19 v.Chr. zijn laatste levensadem uitblies, liet hij drie werken achter: de *Bucolica*, de *Georgica* en de *Aeneis*. Als we de manuscripten en de antieke en middeleeuwse testimonia mogen geloven, echter, heeft Vergilius veel meer geschreven: epigrammen (*Catalepton*, *Epigrammata*), priapeïsche gedichten (*Priapea*), een invectief gedicht (*Dirae*),¹ elegische poëzie (*Copa*, *Maecenas*), een gedicht over een kokkerellende boer (*Moretum*), een didactisch gedicht over vulkanisme (*Aetna*) en twee epyllia (*Ciris*, *Culex*).

1 De tweede helft van dit gedicht (verzen 104-183), waarin het liefdesthema domineert, wordt dikwijls als apart gedicht beschouwd (*Lydia*).

Tegenwoordig is de *communis opinio* dat we – met uitzondering misschien van enkele epigrammen – te maken hebben met *pseudepigrapha*: gedichten die weliswaar onder de naam van Vergilius zijn overgeleverd, maar niet door Vergilius zelf zijn geschreven.² Sinds de editie van Joseph Scaliger (Lyon 1573) staat dit heterogene tekstcorpus te boek als de *Appendix Vergiliana*. In sommige manuscripten en moderne edities worden hieraan nog twee gedichten van Ausonius (4^e eeuw) toegevoegd, *De institutione viri boni* en *De est et non*, plus het gedicht *De rosis nascentibus*, dat door sommigen eveneens aan Ausonius wordt toegeschreven.³ Helaas is de tekst van de *Appendix* slecht en gefragmenteerd overgeleverd, waardoor de *apparatus criticus* vaak meer ruimte in beslag neemt dan de tekst zelf.⁴

De meeste pseudo-Vergiliaanse gedichten, zoals de *Aetna*, zijn waarschijnlijk op enig moment abusievelijk aan Vergilius toegeschreven.⁵ Maar sommige gedichten van de *Appendix*, zoals de *Culex*, wekken sterk de indruk door Vergilius te zijn geschreven en zijn vermoedelijk ook onder diens naam gepubliceerd. In navolging van Irene Peirano zal ik deze *pseudepigrapha* aanduiden als *fakes*: ‘texts which self-consciously purport [...] to be the work of the author to whom they are attributed’.⁶ Na een korte bespreking van de belangrijkste antieke en middeleeuwse testimonia en een schets van de receptie van de *Appendix*, zal ik mij op deze *fakes*, vooral de *Culex* en het *Catalepton*, concentreren. Ik hoop aan de hand van recente studies en met behulp van de begrippen ‘auteursfunctie’ en ‘biofictie’ een indruk te geven van de manier waarop deze *fakes* een illusie van authenticiteit creëren en, vooral, op welke manier ze een gewenst beeld van Vergilius construeren.

2 Testimonia

Volgens Donatus’ *Vita Vergiliana* (4^e eeuw), die waarschijnlijk grotendeels is gebaseerd op Suetonius’ *De poetis* (2^e eeuw) en daarom bekend staat als

2 Het ‘pro-proëmium’ van de *Aeneis* en de omstreden Helena-episode (*Aeneis* 2.567-588), die wellicht ook als pseudo-Vergiliaans kan worden aangemerkt, laat ik buiten beschouwing.

3 Bijvoorbeeld de editie van Salvatore *et al.* (1997).

4 Illustratief is Housman’s opmerking over de *Culex* (1902: 346): ‘bad as this poet indisputably is, these scribes are worse’. Voor de tekstoverlevering van de *Appendix Vergiliana* zie Reeve (1976). De editie van Clausen *et al.* (1966) is ontroond door de editie van Salvatore *et al.* (1997), die behalve een *apparatus criticus* ook een *apparatus similia* en uitstekende inleidingen (in het Latijn) bevat.

5 De *Aetna* is, evenals Vergilius’ *Georgica*, een leerdicht dat eindigt met een narratief: tijdens een uitbarsting van de Etna redden Amphinomus en zijn broer niet hun bezittingen, maar hun ouders – een passage die uiteraard onmiddellijk doet denken aan het tweede boek van de *Aeneis*.

6 Peirano (2012: 3).

de *Vita Suetoni-Donati* (VSD),⁷ vertrouwde Vergilius ‘zijn geschriften’ op zijn sterfbed toe aan Varius en Tucca ‘onder die voorwaarde dat zij niets zouden publiceren wat niet door hemzelf gepubliceerd was’ (VSD 40: *scripta sua sub ea condicione legavit, ne quid ederent, quod non a se editum esset*). Wellicht verwijst *sua scripta* enkel naar de (bijna voltooide) *Aeneis*, maar we kunnen *sua scripta* ook verbinden met een eerdere passage:

*Poeticam puer adhuc auspicatus in Ballistam ludi magistrum ob infamiam
latrociniorum coopertum lapidibus distichon fecit:*

monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus:

nocte die tutum carpe, viator, iter.

*Deinde Catale<p>ton et Priapea et Epigrammata et Diras, item Cirim et Culicem,
cum esset annorum X<X>VI. [...] Scripsit etiam de qua ambigitur Aetnam. Mox
cum res Romanas incohasset, offensus materia ad Bucolica transiit.*

Aan de dichtkunst begon hij toen hij nog een jongen was: hij maakte een distichon over Ballista, een schoolmeester, die onder stenen was bedolven vanwege zijn schandelijke roverijen:

‘Onder deze berg stenen bedekt ligt Ballista begraven:

leg ’s nachts en overdag, beste reiziger, uw reis in veiligheid af.’

Vervolgens [schreef hij] *Catale<p>ton* en *Priapea* en *Epigrammata* en *Dirae*, evenals *Ciris* en *Culex*, toen hij 26 jaar was. [...] Ook schreef hij de *Aetna*, waarover getwist wordt. Vervolgens, toen hij een begin had gemaakt met Romeinse geschiedenis, werd hij door zijn onderwerp afgeschrikt en ging hij over tot zijn *Bucolica*.

(VSD 17-19)⁸

De inhoud van het distichon over Ballista, dat speelt met de betekenis van *ballista* (een katapult om stenen te slingeren), is zonder twijfel fictief – wat Vergilius’ auteurschap overigens niet uitsluit. Belangrijker zijn natuurlijk de genoemde *opera iuvenilia*:⁹ betreft het misschien ongepubliceerde gedichten die, na Vergilius’ dood, in handen van Varius en Tucca vielen? Donatus zelf lijkt

7 Zie Horsfall (1995); Stok (2010).

8 Uit de editie van Brugnoli en Stok (1997). Vertalingen zijn, tenzij anders vermeld, van eigen hand en hebben geen literaire pretenties.

9 De verhouding tussen *Catalepton* en *Priapea* en *Epigrammata* is niet helemaal duidelijk: wellicht is er sprake van één werk, het *Catalepton*, bestaande uit priapeïsche gedichten en epigrammen (aldus bijvoorbeeld Salvatore 1997); *contra* Peirano (2012: 80, noot 23). Het is overigens verleidelijk om de *Priapea* in verband te brengen met Plinius’ opmerking dat Vergilius ook *versiculi severi parum* (*Epistulae* 5.3.2-6: ‘onvoldoende strenge verzen’) had geschreven.

in ieder geval onbekend met deze teksten, want in zijn *Ars grammatica*, waarin Vergilius' canonieke trias veelvuldig wordt geciteerd, worden ze niet genoemd.

Donatus' leerling Servius (4^e eeuw), die commentaren schreef op Vergilius' canonieke werken, vermeldt in zijn voorwoord bij de *Aeneis* dezelfde titels, waaraan hij de *Copa* toevoegt:

scripsit etiam septem sive octo libros hos: Cirin Aetnam Culicem Priapeia, Catalepton Epigrammata Copam Diras.

Hij heeft ook de volgende zeven of acht boeken geschreven: *Ciris, Aetna, Culex, Priapea, Catalepton, Epigrammata, Copa, Dirae*.
(Servius *ad Aeneis* 1 *praefatio* 3)¹⁰

De woorden 'zeven of acht' verraden twijfel – misschien omtrent de *Copa* (die door Donatus niet wordt genoemd), misschien omtrent de *Aetna* (waarover in Donatus' *Vita Vergiliana* 'getwist wordt'). Verder moet worden opgemerkt dat Servius zichzelf tegensprekt: elders beweert hij namelijk dat Vergilius, toen hij zijn *Bucolica* componeerde, nog niets had geschreven.¹¹

In de middeleeuwen bleef Vergilius' oeuvre maar groeien, zo lijkt het. In de Karolingische periode (9^e eeuw) noteerde een monnik in het klooster van Murbach (in de Elzas) in de kloostercatalogus maar liefst twaalf titels achter de naam Vergilius:

DE POETIS ge(n)tiliu(m)
VIRGILIUS Bucolico(n)
Georgico(n) lib(er) Eneydos
Ei(us)d(em)
Dire *Ciris*
Culicis *Catalepto(n)*
Ethne *Priapeya*
Copa *Moretu(m)*
Mecenas

¹⁰ Uit de editie Thilo en Hagen (1881-1902).

¹¹ Servius *ad Bucolica* 9.18: *Vergilius autem illo tempore nondum aliquid scripserat* ('Vergilius had op dat moment nog niets geschreven'). Opmerkelijk is ook Servius' aantekening *ad Aeneis* 3.571: *tonat Aetna* ('de Etna dondert'), waarin hij beweert de *causa huius incendii secundum Aetnam Vergilii* ('de oorzaak van deze brand volgens Vergilius' *Aetna*') te geven, terwijl zijn verklaring helemaal niet strookt met de *Aetna*. Zie Goodyear (1965: 56); Zogg (2016: 81).

Hier worden, voor zover wij weten, voor het eerst het *Moretum* en de *Elegiae in Maecenatem* aan Vergilius toegeschreven. Veel moderne edities volgen trouwens de volgorde van deze catalogus, waarbij men zich kan afvragen hoe we de 'kolommen' eigenlijk moeten lezen.¹² In de middeleeuwen, zo lijkt het, werd Vergilius' auteurschap niet in twijfel getrokken, hoewel Vincent de Beauvais in de 13^e eeuw schreef dat *Vergilius de Culice* en *Vergilius de Aetna* van de echte Vergilius moesten worden gescheiden (*inter auctores apocryphos separandi sunt*).¹³

Van alle voornoemde gedichten hebben de *Culex* en het *Catalepton* zonder enige twijfel de beste papieren: deze gedichten worden niet alleen door laatantieke en middeleeuwse bronnen, maar ook reeds door belangrijke auteurs uit de Flavische periode (1^e eeuw) aan Vergilius toegeschreven. Het *Catalepton* wordt genoemd door Quintilianus, die het tweede epigram citeert (8.3.27-29); de *Culex* wordt meermaals genoemd door Statius en Martialis. Hun testimonia komen later aan bod.

3 Receptie

In de 16^e eeuw werden door Joseph Scaliger en andere geleerden ernstige vraagtekens geplaatst bij Vergilius' auteurschap. Sindsdien is *classical scholarship* over de *Appendix* eeuwenlang gedomineerd door de vraag of de gedichten wel of niet van de hand van Vergilius zijn. Het is nauwelijks overdreven om te stellen dat studies naar de *Appendix*, tot diep in de 20^e eeuw, vrijwel uitsluitend hierover handelden (of over tekstuele problemen).

Het valt buiten het bestek van dit artikel om op deze discussie in te gaan en alle argumenten tegen Vergilius' auteurschap op te sommen,¹⁴ maar twee reflecties zijn, denk ik, op hun plaats. Om te beginnen is het fascinerend om te zien dat filologen zich vaak niet prettig voelden bij anonimiteit en sterk geneigd waren om *pseudepigrapha* aan deze of gene bekende auteur toe te schrijven. De *Aetna*, bijvoorbeeld, is in de loop der eeuwen aan Cornelius Severus, Claudianus, Quintilius Varus, Manilius, Plinius de Oudere, Seneca en zijn adressaat Lucilius toegeschreven.¹⁵ In een poging om dit 'ongemak' ten

12 Zie Zogg (2016: 82-83).

13 Vincent de Beauvais, *Speculum historiale* 7.62; zie Goodyear (1965: 57).

14 Bickel (1950) geeft een mooi *inventorium* van alle soorten argumenten.

15 Goodyear (1965: 57-58).

aanzien van anonieme teksten te verklaren, heeft Richard Hunter geopperd dat

[t]here has perhaps been a feeling that such texts have “slipped through the net”, i.e. through that process of *krisis*, of collecting and categorizing, of filtering and selecting, which lies at the very heart of the notion of “the classical”. [...] However unfair it might seem, free-floating, “anonymous” poems are cheating the system, and criticism will have its revenge.¹⁶

Met andere woorden, door anonieme teksten aan bekende auteurs toe te schrijven kon de antieke literatuur als ‘sluitend systeem’ hersteld worden. Maar misschien is het ongemak fundamenteeler. Zoals Foucault in ‘What is an Author?’ betoogt, ontstonden in de 17^e en 18^e eeuw nieuwe opvattingen over de ‘auteur’: waar de auteur(snaam) in de (natuur)wetenschap aan belang inboette (‘Hippocrates’ of ‘Aristoteles’ was niet langer een garantie van autoriteit), daar nam het belang van de literaire auteur(snaam) juist toe: ‘literary discourse was acceptable only if it carried an author’s name. [...] The meaning and value attributed to the text depended on this information’.¹⁷ Wanneer een tekst niet alleen zijn status, maar zelfs zijn betekenis ontleent aan de auteur, dan is een anonieme tekst niet alleen waardeloos, maar in feite ook betekenisloos.

Verder is het goed erop te wijzen dat oordelen over authenticiteit meestal onlosmakelijk verbonden waren met esthetische oordelen: vond men een gedicht ‘goed’, dan pleitte men voor authenticiteit en rehabilitatie; vond men een gedicht ‘slecht’, dan was men geneigd om het als een pseudo-Vergiliaans en daarmee waardeloos gedicht terzijde te schuiven.¹⁸ Daarbij lezen publicaties over de (in)authenticiteit van *pseudepigrapha* dikwijls als demonstraties van filologische superioriteit: met behulp van zijn filologische wapenarsenaal was de geleerde in staat om de ‘waarheid’ te achterhalen en daarmee te zegevieren over de leugen van de antieke vervalser of de domheid van de middeleeuwse scribent – een goed voorbeeld van traditionele literatuurkritiek, waarover Barthes in ‘The Death of the Author’ smalend opmerkt: ‘when the Author has been found, the text is “explained” – victory to the critic!’¹⁹

16 Hunter (2002: 91); vergelijk Peirano (2021: 7-8).

17 Foucault in Burke (ed., 1995: 236); zie de bijdrage van De Pourcq in dit nummer.

18 Sommige classici vonden het zelfs schandalig om zich überhaupt met inferieure pseudo-epözie bezig te houden: Von Wilamowitz (1924: 311) placht de *Copa* enkel te lezen ‘damit die Studenten den rechten Abscheu vor der Sorte Philologie bekämen, die sich an der *Appendix Vergiliana* versündigt hat’.

19 Barthes in Burke (ed., 1995: 129).

Toen Roland Barthes in 1967 zijn beroemde essay schreef, verzette hij zich tegen de traditionele literatuurbeschuwing, waarbij de betekenis van een literaire tekst werd gezocht in de zielenroerselen en de biografie van de auteur. Voor classici, zo placht een van mijn docenten aan de Universiteit van Amsterdam grappend op te merken, was het essay van Barthes eigenlijk betekenisloos: de Griekse en Latijnse auteurs die wij bestudeerden *waren* immers al dood, niet alleen in letterlijke zin, maar ook in de zin dat wij – in de meeste gevallen – vrijwel niets over hen weten.²⁰ Maar over Vergilius' leven zijn wij relatief goed geïnformeerd, zo lijkt het althans, dankzij de *Vita Vergiliana*. In combinatie met zijn beroemde 'sadness'²¹ en zijn schijnbare liefde voor volk en vaderland, land en landschap, was deze biografische informatie een van de redenen waarom Vergilius ook in Romantische tijden tot de verbeelding bleef spreken. Hongerig naar informatie over Vergilius' levensloop, zeker ook zijn jeugd, werd de *Appendix* door veel laat-19^e en vroeg-20^e-eeuwse critici met een zekere gretigheid authentiek verklaard.²² Typerend voor de zeitgeist is bijvoorbeeld de ondertitel van Birts editie van het – uiteraard als authentiek beschouwde – *Catalepton. Jugendverse und Heimatpoesie Vergils* (1910). De climax vormt wellicht Edward Rands vurige pleidooi voor de authenticiteit van vrijwel de gehele *Appendix* (1919).²³ Het is ook veelzeggend dat Vergilius-edities uit deze periode dikwijls bij wijze van 'proloog' de *Vita Vergiliana* bevatten.

Een opmerkelijk product van deze Romantische benadering is Tenney Franks biografie van Vergilius (1922), waarin allerlei elementen uit Vergilius' canonieke werken, de *Vita Vergiliana* en ook de *Appendix* tot een doorlopend biografisch narratief worden samengesmeed.²⁴ Want de *Appendix* is volgens Frank

full of personal reminiscences. They reveal many important facts about his daily life, his occupations, his ambitions, and his ideals, and best of all they disclose the processes by which the poet during an apprenticeship

20 Zie ook de bijdrage van Lardinois in dit nummer.

21 Mede beroemd vanwege de frase 'majestic in thy sadness' in het gedicht *To Virgil* van Lord Alfred Tennyson.

22 Zo werd de *Aetna*, na eeuwenlange scepsis, in deze periode door maar liefst vier geleerden tot authentiek Vergiliaans gedicht verklaard; zie Goodyear (1965: 58).

23 Rand (1919).

24 In zijn *Preface* is Frank opvallend expliciet over zijn eigen methode: 'Modern literary criticism has accustomed us to interpret our masterpieces in the light of the author's daily experiences and the conditions of the society in which he lived. [...] This essay, conceived with the purpose of centering attention upon the poet's actual life [...] The reader who will study Vergil's works as in some measure an outgrowth of the poet's own experiences will find a new meaning in not a few of their lines.'

of ten years developed the mature art of the *Georgics* and the *Aeneid*. They have made it possible for us to visualize him with a vividness that is granted us in the case of no other Latin poet.²⁵

Als 21^e-eeuwse classici kunnen wij enkel glimlachen om de bijna kinderlijke naïviteit van een dergelijke benadering. Niet alleen hebben wij geleerd om onderscheid te maken tussen de persoon en de *persona* van een auteur, ook de *Vita Vergiliana* geldt tegenwoordig allerm minst als een betrouwbare bron van informatie: zoals Nicholas Horsfall overtuigend heeft betoogd, is veel informatie geëxtrapoleerd uit Vergilius' eigen poëzie (de zogenaamde 'biographical fallacy').²⁶ De mededeling, bijvoorbeeld, dat Vergilius 'toen hij een begin had gemaakt met Romeinse geschiedenis, door zijn onderwerp werd afgeschrikt en overging tot zijn *Bucolica*' (VSD 19; zie boven), is naar alle waarschijnlijkheid gebaseerd op de *recusatio* aan het begin van Vergilius' zesde *Bucolicon*.²⁷

Dat de *Vita Vergiliana* ons weinig leert over Vergilius' leven betekent echter niet dat we het werk naar de prullenmand moeten verwijzen. De *Vita* maakt namelijk goed duidelijk hoe Vergilius' poëzie in de Romeinse Keizertijd werd gelezen. Zoals Nora Goldschmidt in haar recente boek *The Afterlives of the Roman Poets* (2019) laat zien, werd poëzie fundamenteel gelezen 'in terms of the imagined lives of their authors'.²⁸ Men las en interpreteerde poëzie hoofdzakelijk in biografische termen en trachtte om uit de teksten een 'biografie' van de dichter te extrapoleren ('reading for the life').

Zo bezien heeft de manier waarop Frank en anderen in de vroege 20^e eeuw het oeuvre van Vergilius benaderden en duiden, namelijk in biografische termen, veel gemeen met de manier waarop Vergilius' poëzie in de Romeinse Keizertijd werd benaderd en geduid. Zoals we zullen zien, is deze *modus recipiendi*, waarbij op grond van een literair oeuvre een 'biofictie' van de auteur wordt gesmeed, ook cruciaal voor een goed begrip van de *Appendix*: door zijn oeuvre uit te breiden kan ook 'Vergilius' groter gemaakt worden.

25 Frank (1922: vi).

26 Horsfall (1995). Vergelijk Goldschmidt (2019).

27 *Bucolica* 6.3-5: *Cum canerem reges et proelia, Cynthia aurem / uellit, et admonuit: 'Pastorem, Tityre, pinguis / pascere oportet ouis, deductum dicere carmen.'* ('Toen ik zong over vorsten en strijd, trok de Cyntische Apollo / mij aan mijn oor en vermaande: "Tityrus, herders behoren / vette schapen te hoeden maar simpele verzen te maken"; vertaling Schrijvers 2018). Servius *ad loc.* merkt op dat *reges et proelia* volgens sommigen naar de *Ciris* verwijst: *alii Scyllam eum scribere coepisse dicunt*. Zie Zogg (2016: 79-81).

28 Goldschmidt (2019: 1).

4 Foucaults 'auteursfunctie'

Voor de *Appendix* en andere antieke *pseudepigrapha* brak ongeveer een halve eeuw geleden een nieuw tijdperk aan: onder invloed van New Criticism en het structuralisme, met belangrijke noties als 'the intentional fallacy' (Wimsatt en Beardsley)²⁹ en 'de dood van de auteur' (Barthes) verdween de auteur uit het middelpunt van de letterkundige belangstelling.³⁰ Daarmee ontstond ruimte om pseudo-gedichten eindelijk *in their own right* te bestuderen.

Tegelijkertijd werd de auteur door Foucault vrijwel onmiddellijk weer gereanimeerd – zij het niet als persoon, maar als 'functie' van de tekst. In reactie op Barthes' 'La mort de l'auteur' betoogt Foucault in 'Qu'est-ce qu'un auteur?' (1969) dat, ook wanneer de auteur als bron van betekenis geëlimineerd wordt, de auteur als 'discursieve functie' blijft bestaan: als wij een tekst lezen, dan projecteren wij immers alle betekenissen, verbanden, contradicties enzovoort die wij daarin vinden op een rationele entiteit die deze betekenissen, verbanden, contradicties enzovoort eenheid geeft. Foucaults 'auteursfunctie' is dus geen persoon van vlees en bloed, maar een construct dat resulteert uit het samenspel van tekst en lezer, een kapstok om een discours aan op te hangen. In Foucaults visie, met andere woorden, is de tekst geen functie van de auteur, maar de auteur een (door de lezer geconstrueerde) functie van de tekst.³¹

Foucaults concept van 'auteursfunctie' laat zich uitstekend verbinden met recent onderzoek naar de *fakes* van de *Appendix*. Dit onderzoek draait namelijk niet om de vraag welke auteur deze gedichten gecreëerd heeft, maar om de vraag hoe deze gedichten 'hun Vergilius' construeren. In de rest van dit artikel zal ik een aantal aspecten hiervan belichten en illustreren: hoe de Vergiliaanse *fakes* de illusie van Vergiliaans auteurschap creëren (4.1), hoe ze Vergilius' oeuvre (4.2) en 'biofictie' (4.3) aanvullen, en hoe ze bijdragen aan het idee van Vergilius als *Homerus Romanus* (4.4).

4.1 *Vergilius impersonatus*

In 2005 verscheen de door Niklas Holzberg geredigeerde bundel *Die Appendix Vergiliana. Pseudepigraphen im literarischen Kontext*. Daarin poneert Holzberg de these dat de dichters van de *Appendix* schrijven als *Vergilii impersonati*, dat wil zeggen, dat zij als het ware in de huid van Vergilius

29 Hiermee wordt bedoeld dat een tekst betekenissen kan hebben die door de auteur niet zijn geïntendeerd; zie Burke (ed., 1995: 90-100).

30 Zie bijvoorbeeld Burke (ed., 1995). Zie ook de bijdrage van De Pourcq in dit nummer.

31 Foucault (1969). Zie ook het voorwoord van dit nummer.

gekropen zijn en geprobeerd hebben om *ex persona Vergilii* te dichten. Niet met de bedoeling om te misleiden en te bedriegen, maar als literair spel, waarbij de lezer als het ware wordt uitgedaagd om de dichter te herkennen (*quis ille?*). Deze these wordt, met wisselend succes, op de gedichten van de *Appendix* toegepast.

In deze bundel demonstreert Markus Janka overtuigend hoe de dichter van de *Culex* zichzelf in de eerste regels van het gedicht als een jonge Vergilius presenteert. Om te beginnen is de *Culex* geadresseerd aan Octavius (*Culex* 1: *lusimus, Octavi*): zo creëert het gedicht de illusie geschreven te zijn vóór 44 v.Chr. (het jaar waarin Octavius de naam C. Iulius Caesar Octavianus aannam) en dus vóór de publicatie van de *Bucolica*. Sterker nog, later in het proëmium wordt Octavius aangesproken als *puer* (*Culex* 25-26: *Octavi venerande [...] / sancte puer*), waarmee de indruk wordt gewekt dat het gedicht is geschreven toen Octavius (geboren in 63 v.Chr.) nog een *puer* was.³² Het is natuurlijk volstrekt ondenkbaar dat de jonge Vergilius, gesteld dat hij op het wonderlijke idee zou zijn gekomen om een gedicht aan Octavius te adresseren, de *puer* Octavius met de termen *venerandus* of *sanctus* zou vereren.

Daarbij presenteert de *Culex* zich ook nadrukkelijk als een neoterisch gedicht. Toen Vergilius jong was, werd de Latijnse literatuur immers gedomineerd door de *neoterici*, onder wie Catullus, en hun Callimacheïsche poëtica. Duidelijke signalen zijn bijvoorbeeld de frase *gracili [...] Thalia* (*Culex* 1), een verwijzing naar de programmatisch 'slanke Muze' van Callimachus en zijn Romeinse navolgers, en de frase *carmina docta*, een verwijzing naar *doctrina* als poëtisch ideaal.³³ Ook de sterk aanwezige notie van *ludus poeticus* (*Culex* 1 en 3: *lusimus* en 4: *per ludum*) sluit aan bij de neoterische idealen.

De Engelstalige pendant van Holzberg's bundel (met vrijwel identieke ondertitel) is *The Rhetoric of the Roman Fake. Latin Pseudipigrapha in Context* (2012) van Irene Peirano, die de *impersonatio Vergilii* nadrukkelijk verbindt met het retorisch onderwijs en de retorische cultuur van de vroege keizertijd. In het retorisch onderwijs werd studenten immers dikwijls opgedragen om in de huid van een beroemde historische of mythische figuur te kruipen

32 Volgens de VSD 19 (zie boven) componeerde Vergilius zijn *Culex* op 16-jarige leeftijd: omdat Octavius toen nog erg jong was, wordt XVI in de handschriften doorgaans geëemendeerd in XXVI. In 43 of 42 v.Chr. besloot de senaat officieel dat Octavianus niet langer *puer* genoemd mocht worden, *ne maiestas tanti imperii minueretur* ('om te voorkomen dat afbreuk werd gedaan aan de majesteit van zijn zo grote macht'; zie Seelentag 2012: *ad Culex* 26), een duidelijke *terminus ante quem*.

33 Bijvoorbeeld Callimachus, *Aetia* fragment 1.24: Μοῦσαν [...] λεπταλέην; Propertius 2.13.3: *gracilis ... Musas*. Zie verder Seelentag (2012: *ad loc.*).

(*impersonatio*) en vervolgens *ex persona* een speech te houden. Het is alleszins aannemelijk dat, in lijn met deze retorische praxis, ook gedichten *ex persona* van beroemde dichters werden gecomponeerd en geciteerd. Zo prijst Plinius de Jongere een zekere Passenus Paulus, omdat deze overtuigend lyrische gedichten à la Horatius en elegische gedichten à la Propertius heeft geschreven.³⁴

In het *Catalepton* is de *impersonatio Vergilii* nog duidelijker, doordat de gedichten expliciet gebruik maken van biografische informatie. In *Catalepton* 5, bijvoorbeeld, waarin Vergilius de retorica vaarwelzegt om zich aan filosofie te wijden, richt de ik-figuur zich tot zijn epicureïsche leermeester Siro. En in *Catalepton* 9 en 14 presenteert de ik-figuur zich expliciet als de auteur van respectievelijk de *Bucolica* en de *Aeneis*. Daarbij is ook het *Catalepton* – de titel zelf verwijst reeds nadrukkelijk naar Callimachus' ideaal van λεπτότης – sterk neoterisch en op allerlei manieren verknoopt met de poëzie van Catullus.³⁵

4.2 Vergilius auctus

In haar boek benadrukt Peirano verder dat de Vergiliaanse *fakes* niet als 'vervalsingen' moeten worden beschouwd, maar als creatieve 'supplementen' bij Vergilius' oeuvre: het zijn gedichten die vragen beantwoorden, leemtes vullen of anderszins het werk van de *master poet* aanvullen en uitbreiden. Zo is de plot van de *Culex*, waarin een slapende herder bijna wordt gedood door een slang, duidelijk geïnspireerd door het derde boek van de *Georgica*, waar Vergilius' didactische *persona* zijn lezers waarschuwt om niet in slaap te vallen wanneer er een gevaarlijke slang in de buurt is (*Georgica* 3.425-439): precies het scenario dat door de *Culex* wordt gerealiseerd. Peirano spreekt van 'a fictional *aition* [...] which explains his advice in the *Georgics* as the result of knowledge acquired through the composition of this youthful poem'.³⁶

Ook andere gedichten van de *Appendix* kunnen beschouwd worden als Vergiliaanse 'supplementen'. Zo lijkt de *Ciris*, een epyllion over Scylla, dochter van koning Nisus, ingegeven door het zesde *Bucolicon*, waar de dichter vraagt: *quid loquar aut Scyllam Nisi?* (*Bucolica* 6.74: 'Of waarom moet ik spreken van Nisus' dochter Scylla?').³⁷ Met de *Ciris* wordt de belofte die

34 Plinius, *Epistulae* 9.22.2.

35 Zie Peirano (2012: 89-96).

36 Peirano (2012: 10).

37 Servius *ad loc.* lijkt ook een verband te leggen met de *Ciris*, want hij merkt op dat *Scylla fuit Nisi, Megarensium regis filia* [...] *in avem cirim conversa est* ('Scylla was de dochter van Nisus, koning van de Megariërs [...] Zij is veranderd in een zeevogel'). Maar waarschijnlijk was Servius niet bekend met de tekst van de *Ciris*, want *ad Bucolica* 6.75-77 zwijgt hij over de *Ciris*, terwijl

deze vraag inhoudt als het ware ingelost. Ook het invectieve gedicht *Dirae*, waarin de spreker allerlei vervloekingen uitspreekt over de veteraan die zijn landerijen in bezit heeft genomen, laat zich uitstekend met de *Bucolica* verbinden: niet alleen is het thema landonteigening prominent aanwezig in *Bucolica* 1 en 9, het schimpdicht lijkt ook specifiek te reageren op een opmerking van Vergilius' herder Moeris, die met de woorden *quod nec vertat bene!* (*Bucolica* 9.6: 'moge het hem slecht bekomen!') een vloek uitspreekt over de veteraan die zijn landerijen in bezit heeft genomen. De *Dirae* lijken een uitwerking van deze verwensing.

Deze *modus recipiendi* laat zich goed vergelijken met Columella, die het tiende boek van zijn *De re rustica* in hexameters schreef: een reactie op de *Georgica*, waar Vergilius opmerkt dat iemand anders een traktaat over horticuultuur mag schrijven: *verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis / praetereo atque aliis post me memoranda relinquo* (*Georgica* 4.147-148: 'Maar door ruimtegebrek moet ik aan dit thema voorbijgaan; / dit te vereeuwigen laat ik over aan anderen na mij'; vertaling Schrijvers 2004). Zoals Columella in de *praefatio* van zijn tiende boek expliciet benoemt, dient het tiende boek van zijn *De re rustica* als het ware om deze lacune in Vergilius' *Georgica* te vullen: *ut poeticis numeris explerem Georgici carminis omissas partes* ('om in dichterlijke versmaten de achterwege gelaten delen van de *Georgica* aan te vullen'). Uiteraard is hier geen sprake van een *pseudepigraphon*, maar wel van een vergelijkbare creatieve 'reader response' die voortborduurt op het werk van Vergilius.³⁸

4.3 Vergilius redivivus

De Vergiliaanse *fakes* kunnen niet alleen beschouwd worden als supplementen bij Vergilius' oeuvre, maar ook – en dit sluit aan bij Goldschmidts bovengenoemde idee van 'reading for the life' – als supplementen bij Vergilius' 'biofictie'. Of de *Culex* en het *Catalepton* met die bedoeling geschreven zijn valt niet te achterhalen, maar het is in ieder geval aannemelijk dat de aantrekkingskracht van deze *fakes* mede gelegen was in het feit dat deze vermeende *iuvénilia* een storende leemte in Vergilius' poëtische carrière vulden. Toen Vergilius rond 39 v.Chr. met zijn *Bucolica* debuteerde, was hij immers al zo'n dertig jaar oud. Wat had de grootste dichter aller tijden al

deze verzen letterlijk gelijk zijn aan *Ciris* 59-61. Hetzelfde geldt voor *Georgica* 1.406-409 (= *Ciris* 538-541). Zie Zogg (2016: 81).

³⁸ Deze creatieve dynamiek laat zich enigszins vergelijken met moderne *fan fiction*, die op vergelijkbare manier voortborduurt op de 'meestertekst', een boek of een film (of een reeks daarvan).

die jaren gedaan? Deze gedichten bevredigden de nieuwsgierigheid naar deze ongedocumenteerde fase in Vergilius' leven en misschien ook een verlangen om de gestorven dichter in zekere zin weer tot leven te wekken.³⁹

Het is opvallend dat ook de vroegste *Culex*-testimonia sterk het accent leggen op de jeugdige leeftijd waarop Vergilius de *Culex* componeerde. Twee van deze testimonia hebben betrekking op de dichter Lucanus, het literaire *enfant terrible* dat actief was ten tijde van Nero. Als wij Suetonius' *Vita Lucani* mogen geloven, dan ging Lucanus er prat op dat hij, voordat hij de leeftijd bereikte waarop Vergilius zijn *Culex* schreef, al de nodige literaire wapenfeiten op zijn naam had staan.⁴⁰ En Statius schrijft in *Silvae* 2.7 (een gedicht voor Lucanus' weduwe Polla, waarin hij Orpheus Lucanus' poëtische carrière laat voorspellen): *haec primo iuvenis canes sub aevo, / ante annos Culicis Maroniani* (*Silvae* 2.7.73-74: 'dit zult u [Lucanus] als jongeman in uw eerste levensperiode zingen, vóór de jaren van de Vergiliaanse *Culex*').

Tegelijkertijd nestelt de *Culex* zich duidelijk in Vergilius' oeuvre door met een *recusatio* vooruit te blikken naar de compositie van de *Aeneis*. Wanneer de tijd rijp is, zo wordt ons beloofd, en de dichter succes heeft geoogst, dan zal hij een belangrijker werk schrijven, Octavius waardig:

*posterius graviore sono tibi musa loquetur
nostra, dabunt cum securos mihi tempora fructus,
ut tibi digna tuo poliantur carmina sensu.*

Later zal mijn Muze met een serieuzer geluid voor u spreken,
wanneer de tijd mij zorgeloos succes zal geven,
opdat voor u een lied wordt gepolijst uw oordeel waardig.
(Appendix Vergiliana, *Culex* 8-10)

Op vergelijkbare wijze anticipeert ook *Catalepton* 14 op de *Aeneis*:

*Si mihi susceptum fuerit decurrere munus,
o Paphon, o sedes quae colis Idalias,*

39 Peirano (2012: 76).

40 Suetonius, *Vita Lucani* (editie Rolfe 1914: 485): *dein civile bellum quod cum Pompeio a Caesare gestum est, recitavit *** ut praefatione quadam aetatem et initia sua cum Vergilio comparans, ausus sit dicere: 'et quantum mihi restat ad Culicem'* ('Vervolgens reciteerde hij zijn gedicht over de burgeroorlog, die door Caesar met Pompeius is gevoerd *** zodat hij, toen hij in een zeker voorwoord zijn leeftijd en zijn eerste fase [als dichter] met Vergilius vergeleek, durfde te zeggen: "en hoeveel blijft mij over tot de *Culex*!"') – een ambigue uitspraak, die kan worden opgevat als blijk van bescheidenheid en als blijk van het tegendeel; zie Zogg (2016: 77-78).

*Troius Aeneas Romana per oppida digno
iam tandem ut tecum carmine vectus eat*

Als het mijn lot zal zijn de opgenomen taak te volbrengen,
o, u die Paphos, die uw Idalische residentie bewoont,
zodat de Trojaan Aeneas nu eindelijk samen met u in een waardig
lied door Romeinse steden gevoerd wordt.
(Appendix Vergiliana, Catalepton 14.1-4)

De regels zijn welhaast een cento van bestaande Vergiliaanse frasen, vooral *Aeneis* 1.415-417, waarin Venus na haar ontmoeting met Aeneas terugkeert naar Paphos.⁴¹ Waar de *Aeneis* in de *Culex* nog toekomstmuziek is, creëert *Catalepton* 14 de illusie dat het epos reeds in de maak is.

4.4 *Vergilius Homericus*

Het *Catalepton* eindigt met een *sphragis* waarin Vergilius nadrukkelijk tegenover zijn Griekse modellen wordt geplaatst:

*vate Syracosio qui dulcior Hesiodoque
maior, Homereo non minor ore fuit,
illius haec quoque sunt divini elementa poetae
et rudis in vario carmine Calliope.*

Wie zoeter was dan Syracuse's zanger, groter dan
Hesiodus, en voor Homerus' taal niet onderdeed –
van zijn hand is ook dit: de eerste verzen van de goddelijke dichter,
zijn ongevormde Muze in een rijkgeschakeerde bundel.
(Appendix Vergiliana, Catalepton 15)

Deze fascinerende *sphragis* wekt de indruk geschreven te zijn niet door de auteur van het *Catalepton*, maar door de *editeur(s)* ervan. Het laatste gedicht van de bundel maakt namelijk duidelijk dat *Catalepton* 1-14 beschouwd moeten worden als een bonte collectie (*vario carmine*) van de vroegste pennenvruchten (*elementa*) van de 'goddelijke dichter', geschreven in de tijd dat zijn talent nog niet volledig ontwikkeld was (*rudis*).⁴² Het *Catalepton*

41 Zie verder Peirano (2012: 82-83).

42 Hetzelfde woord *rudis* wordt door Martialis op de *Culex* toegepast: *protinus 'Italiam' concepit et 'arma virumque', / qui modo vix Culicem fleverat ore rudi* (8.55.19-20: 'hij die nog maar nauwelijks

maakt zelf duidelijk aan wie we moeten denken: *Catalepton* 1 en 7 zijn gericht tot respectievelijk Tucca en Varius, degenen aan wie Vergilius volgens de *Vita Vergiliana* zijn geschriften had nagelaten (VSD 40; zie boven)!

Het gedicht plaatst Vergilius als dichter van de *Bucolica*, *Georgica* en *Aeneis* nadrukkelijk tegenover Theocritus, Hesiodus en Homerus, zoals bijvoorbeeld ook Servius doet in zijn commentaar op de *Georgica*.⁴³ Als we nu de antieke testimonia over de *Culex* beschouwen, dan springt ook de parallellie met Homerus in het oog – niet vanwege de *Ilias* of de *Odyssee*, maar vanwege de *Batracho(myo)machia*: een *mock epic* over een oorlog tussen kikkers en muizen, dat in de Oudheid aan Homerus werd toegeschreven. Zo schrijft Statius in het voorwoord van zijn *Silvae*:

*sed et Culicem legimus et Batrachomachiam etiam agnoscimus, nec
quisquam est inlustrium poetarum qui non aliquid operibus suis stilo
remissiore praeluserit.*

Maar we lezen ook de *Culex* en de *Batrachomachia* erkennen wij ook, en er is niemand onder de beroemde dichters die niet met een meer ontspannen schrijfstift op zijn werken heeft gepreludeerd.

(Statius, *Silvae* 1 *praefatio*)⁴⁴

Met deze woorden plaatst Statius zijn eigen *Silvae* op één lijn met de *Culex* en de *Batrachomyomachia* (en daarmee zijn epische *Thebais* op één lijn met de *Aeneis* en de Homerische epen). De gedachte is dat een groot dichter, alvorens zich te wijden aan zijn 'eigenlijke' werken (*operibus suis*), eerst (*prae-*) op speelse wijze (*-luserit*) poëzie pleegt te schrijven in een minder zwaarwichtig genre (*stilo remissiore*). Statius' eigen poëtische agenda doet hier niet ter zake, maar het is belangrijk op te merken dat de *Culex* in hoge mate bijdraagt aan het idee van Vergilius als *Homerus Romanus*.

de mug [*Culex*] had beweend, concipieerde terstond "Italië" [*Georgica*] en "wapens en de man" [*Aeneis*]).

43 Servius *ad Georgica praefatio* 1-4: *Vergilius in operibus suis diversos secutus est poetas: Homerum in Aeneide [...] Theocritum in Bucolicis [...] Hesiodum in his libris*. ('Vergilius heeft in zijn werken verschillende dichters nagevolgd: Homerus in zijn *Aeneis*, Theocritus in zijn *Bucolica* [...] Hesiodus in deze boeken').

44 Uit de editie van Shackleton Bailey (2003).

Dat beeld komt ook naar voren uit Martialis' *Apophoreta*, waar Vergilius duidelijk tegenover Homerus wordt geplaatst, en de *Culex* tegenover de *Batracho(myo)machia* (14.183-186):

183

Homeri Batrachomachia.

*Perlege Maeonio cantatas carmine ranas
et frontem nugis solvere disce meis.*

184

*Homerus in pugillaribus membraneis.
Ilias et Priami regnis inimicus Ulixes
Multiplici pariter condita pelle latent.*

185

Vergili Culex.

*Accipe facundi Culicem, studiose, Maronis,
Ne nucibus positis ARMA VIRUMQUE legas.*

186

*Vergilius in membranis.
Quam brevis inmensum cepit membrana Maronem!
Ipsius vultus prima tabella gerit.*

183

Homerus' Kikvorsenmuizenstrijd
Lees alles over deze kikkers
in Maeonisch lied verklankt,
en leer aldus niet meer te fronsen
om mijn flauwekul.

184

Homerus in perkamenten boekjes
De *Ilias* en Priamus'
verklaarde vijand, held Odysseus,
liggen hier tezamen schuil
in vele lagen huid.

185

De *Culex* van VergiliusHier: de *Culex*, beste lezer,

van de welbespraakte Maro!

Na de nootjes hoef je niet aan

‘wapens en de man’.

186

Vergilius op perkament

Dit perkament is maar bescheiden

maar omvat de hele Maro,

echt gigantisch... Zijn portret

staat op het eerste blad.

(Martialis, *Apophoreta* 14.183-186)⁴⁵

Ook hier wordt Vergilius duidelijk tegenover Homerus geplaatst, de *Culex* tegenover de *Batracho(myo)machia*. Daarbij valt op dat zowel de *Culex* als de *Batracho(myo)machia* nadrukkelijk als ‘speels’ of ‘niet-serieus’ wordt gekarakteriseerd (*nucibus, nugis*), wat doet denken aan de woorden *ludere* en *ludus* in de eerste regels van het gedicht. Deze kwalificatie verbindt de *Culex* wederom met de pseudo-Homerische *Batracho(myo)machia*, een werk dat ook als *ludus* werd gezien. En misschien beveelt Martialis de *Culex* aan een student aan (*studiose*), omdat van Homerus werd beweerd dat hij de *Batracho(myo)machia* voor kinderen had geschreven? Hoe dan ook, het lijkt duidelijk dat de toeschrijving of zelfs de compositie van de *Culex* (mede) is ingegeven door de wens om Vergilius aan Homerus te spiegelen.

5 Conclusie

Het letterkundig onderzoek naar de *fakes* binnen de *Appendix Vergiliana* (de *Culex* en het *Catalepton*) illustreert mooi de verander(en)de opvattingen over de enigmatische drie-eenheid van auteur, tekst en lezer. Geschreven in de eeuwen na de letterlijke dood van de auteur in 19 v.Chr. beleefde de *Appendix* na de symbolische ‘dood van de auteur’ van Roland Barthes en de New Critics een soort renaissance. Mede dankzij Foucaults inzicht dat een tekst niet alleen het product is van een auteur, maar een ‘auteur’ ook

⁴⁵ Editie Lindsay (1903). Vertaling Hunink (2020).

het product van een tekst, begonnen critici steeds beter te begrijpen en te appreciëren hoe de *Culex* en het *Catalepton* – wie deze gedichten ook geschreven heeft – hun ‘auteur’ Vergilius vormen, door zichzelf op kunstige wijze in Vergilius’ oeuvre en poëtische biografie in te bedden.

‘La naissance du lecteur doit se payer de la mort de l’Auteur’, aldus Barthes in *La mort de l’auteur*: ‘de dood van de Auteur is de prijs die we moeten betalen voor de geboorte van de lezer’. Het is misschien ironisch dat juist ‘de dood van de auteur’ en de aandacht voor de ‘scheppende’ rol van de lezer geleid heeft tot een beter inzicht in de Vergiliaanse *fakes*: teksten die niet beogen om hun poëtische vader (in de zin van Harold Bloom) te elimineren, maar juist om hem nieuw leven in te blazen en daarmee zijn *auctoritas* alleen maar te vergroten – ten koste van de werkelijke auteurs, die als het ware voor Vergilius gestorven zijn.

Bibliografie

- Bickel, E. 1950. ‘*Syllabus indiciorum quibus pseudovergiliana et pseudoovidiana carmina definiantur. Symbolae ad Cirin, Culicem, Aetnan*’, *Rheinisches Museum* 93, 289-324.
- Birt, Th. 1910. *Jugendverse und Heimatpoesie Vergils*, Leipzig/Berlijn.
- Brugnoti, G. en F. Stok. 1997. *Vitae vergilianae antiquae*, Rome.
- Burke, S. (ed.). 1995. *Authorship. From Plato to the postmodern. A reader*, Edinburgh.
- Frank, T. 1922. *Vergil. A biography*, New York.
- Goldschmidt, N. 2019. *The Afterlives of Roman Poets. Biofiction and the reception of Latin poetry*, Cambridge.
- Goodyear, F.R.D. 1965. *Incerti auctoris Aetna*, Cambridge.
- Holzberg, N. (ed.). 2005. *Die Appendix Vergiliana. Pseudipigraphen im literarischen Kontext*, Tübingen.
- Horsfall, N. 1995. *A Companion to the Study of Virgil*, Leiden.
- Housman, A.E. 1902. ‘Remarks on the *Culex*’, *Classical Review* 16-17, 339-346.
- Hunink, V. 2020. *Martialis. Feest in het Oude Rome. Geschenken voor de Saturnaliën* [*Epigrammen* boek 13 en 14: *Xenia* en *Apophoreta*], Amsterdam.
- Hunter, R. 2002. ‘The Sense of an Author. Theocritus and [Theocritus]’ in R.K. Gibson en C.S. Kraus (eds), *The Classical Commentary. Histories, practices, theory*, Leiden, 89-108.
- Lindsay, W.M. 1903. *M. Val. Martialis Epigrammata*, Oxford.
- Peirano, I. 2012. *The Rhetoric of the Roman Fake. Latin pseudepigrapha in context*, Cambridge.

- Rand, E.K. 1919. 'Young Virgil's Poetry', *Harvard Studies in Classical Philology* 30, 103-185.
- Reeve, M.D. 1976. 'The Textual Tradition of the *Appendix Vergiliana*', *Maia* 28, 233-254.
- Richter, W. 1963. *Aetna. Texte und Kommentare*, Berlijn.
- Rolfe, J.C. 1914. *Suetonius, Lives of the Caesars, Volume II: Claudius. Nero. Galba, Otho, and Vitellius. Vespasian. Titus, Domitian. Lives of Illustrious Men: Grammarians and Rhetoricians. Poets (Terence. Virgil. Horace. Tibullus. Persius. Lucan). Lives of Pliny the Elder and Passienus Crispus*, Cambridge, MA.
- Scaliger, J. 1573. *P. Virgilio Maronis Appendix*, Lyon.
- Schrijvers, P. 2004. *Vergilius, Georgica, landleven*, Groningen.
- Schrijvers, P. 2018. *Vergilius, Bucolica, buitenleven*, Groningen.
- Seelentag, S. 2012. *Der pseudovergilische Culex. Text – Übersetzung – Kommentar*, Stuttgart.
- Shackleton Bailey, D.R. 2003. *Statius, Silvae*, Cambridge, MA.
- Stok, F. 2010. 'The Life of Vergil before Donatus', in J. Farrell en M.C.J. Putnam (eds), *A Companion to Vergil's Aeneid and Its Tradition*, Chichester, 107-120.
- Thilo, G. en H. Hagen. 1881-1902. *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii* (drie delen), Leipzig.
- Wilamowitz, U. von. 1924. *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos* 2, Berlijn.
- Zogg, F. 2016. 'Die *Appendix Vergiliana* avant la lettre. Martial, Donat, Servius und der Murbach-Katalog zu Vergils angeblichen Jugendwerken', *Antike und Abendland* 62, 74-85.

Over de auteur

Jörn Soerink is universitair docent Latijn aan de Universiteit Leiden, waar hij in 2018-2019 een cursus over de *Appendix Vergiliana* doceerde. Zijn interesse geldt vooral de epische poëzie uit de Vroege Keizertijd. In *Lampas* publiceerde hij eerder over Statius' *Thebais* en Vergilius' *Aeneis*.